

Оснивачи

СКД “Просвјета” је основана 18. новембра у глинској “Касини”. На жалост, сам догађај није снимљен. Ово је накнадна фото-реконструкција изабраног руководства. Недостаје први секретар Миле Јока, којем нисмо нашли савремену фотографију.

Раде Прибићевић (1896. – 1953.), први почасни предсједник СКД “Просвјета”, адвокат и политичар. Прије рата припадао Самосталној демократској странци и њеном искљученом лиjevом крилу. У рату вијећник ЗАВНОХ-а и АВНОЈ-а, предсједник Српског клуба у ЗАВНОХ-у, члан Предсједништва АВНОЈ-а, касније републички и савезни министар и потпредсједник прве владе за НР Хрватске. Био је амбасадор Југославије у Пољској и Канади.

Дане Медаковић (1890. – 1969.), први предсједник СКД “Просвјета”, изабран у Глини, кемичар по струци. Између два свјетска рата био је директор гимназије у Загребу и предсједник Југославенског професорског удружења. Након окупације Југославије већи дио рата провео у интернацији у Италији. После рата именован амбасадором Југославије у Букурешту.

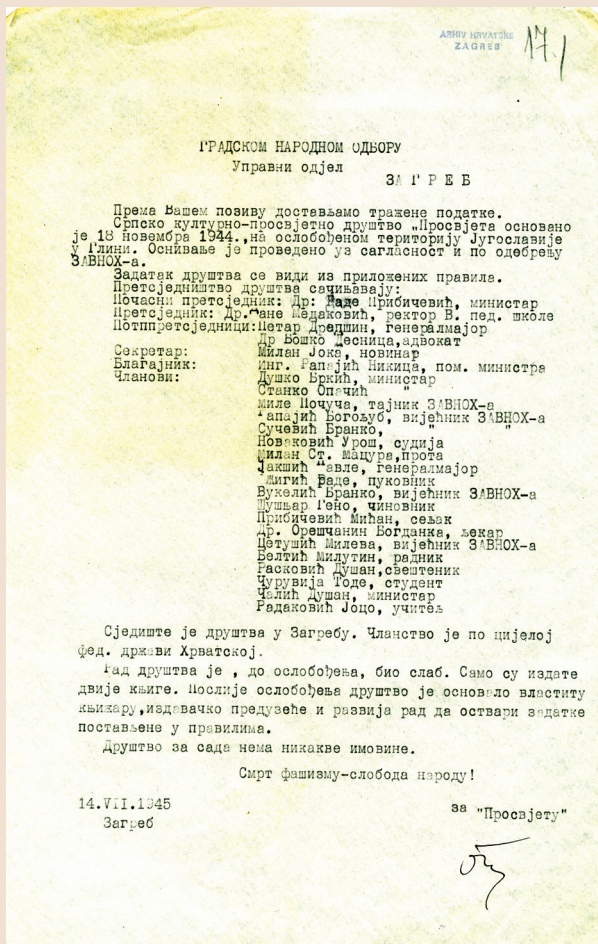
Петар Драштин (1914. – 1945.) Генерал-лајтнант ЈНА, народни херој. Учесник Шпашолског грађанског рата, гдје стиче чин капетана, а након избијања рата у Југославији, организатор устанка у Херцеговини. После партијске казне због “лијевих скретања” послан је у Славонију на дужност команданта XII дивизије. Године 1944. постаје замјеник команданта ГШ Хрватске, крајем исте године командант VIII корпуса, а у операцијама за ослобођење земље командује Четвртом армијом.

Бошко Десница (1886. – 1945.), преводилац, архивски радник, хисторичар. Посебно се бавио историјом Срба у Далмацији. Најпознатији му је рад двосветчана “Историја котарских ускока”. После ослобођења Задра био је на дужности директора Државног архива.

Богољуб Рапајић (1902. – 1984.) Окупација Југославије га је затекла као новинара у Новом Саду. Враћа се у завичај, село Крбавица у Лици, гдје се прикључује Марку Орешковићу, организатору устанка. Изабран је за команданта “Штаба герилских одреда за Кореницу”, потом за команданта батаљона “Огњен Прица”. Почетком 1942. године изабран је за предсједника Окружног НОО за Крбаву. Био је у руководству свих српских националних институција створених унутар партизанског покрета: секретар СКД “Просвјета”, потпредсједник Главног одбора Срба, уредник “Српске ријечи”, предсједник СПД “Обилић”. Политички ликвидан у групи са Бркићем, Жигићем и Опачићем.

Слика и огледало

Српско културно друштво “Просвјета” 1944 — 1980.

У добром и добро очуваном архиву Српског културног друштва “Просвјета”, нарочито за први поратни период, док су ријеч и хартија још имали цијену, проналазимо бројне документе о свим видовима и родовима културне производње, о политичким односима, идеолошким оквирима, о тешкој свакодневици тих година, укратко, о једном од сад већ дубљих слојева наше политичке археологије. Пажљивим прегледавањем нисмо међутим нашли ни један осврт, ни једну наруџбу услуга фотографа, иако су издавали новине и књиге, бавили се просвјетним и пропагандним радом. Из групне наруџбе портрета српских писаца, јавних радника и револуционара од службеног удружења ликовних умјетника 1949. године, приликом уређења новоусељеног простора у Бериславићевој 10, био је видљив њихов пропагандно-репрезентацијски приступ ликовности (којем се данас не може порећи занимљив резултат), а који за ту свечарску намјену није обухватао фотографију. Да су имали у својим редовима коју партијску или националну величину од тог заната, можда би разумјели. Овако нису.

И кад су радили издање којем су посвећивали највише пажње, календар Просвјета, насловницу су наручивали од Андрије Мауровића, што је опет давало добар резултат. Таквом су односу према фотографији свакако доприносиле и скромне репродукцијске могућности тадашњих наших штампарија. А Просвјетиним је оснивачем, законитим наслједницима предратних и ратних медијских техника, штампана ријеч била далеко најважнија.

Срећом, то ипак не значи да фотографа и фотографија није било. Углавном насталих у ситуацијама које су сниматељ и снимани сматрали вриједним памћења и припреме технике која није била сваком доступна. У раном периоду то су најчешће говорници на скуповима – скупштинама, политички и ини субјекти свог времена, а данас станице у протеку времена. Касније налазимо много групних снимака аматерских дружина на наступима и гостовањима, са биљешком на позадини која каже у колико је копија треба изградити. Најмање је слика, или их готово ни нема, из радног строја самог

Српског културног друштва. Ни Богољуб Рапајић, ни Војин Јелић, ни Светозар Зеџ се не сликају за својим радним столом, са запосленицима; да би фотограф ушао у зграде у Прерадовићевој 21 или Бериславићевој 10, потребна је барем сједница Извршног или Главног одбора. Тако немамо ни једну сачувану фотографију српске односно задружне штампарије, тек понешто из књижаре и библиотеке, ништа из бројних редакција у којима су сједила и значајна имена српске и хрватске културе, мало или ништа из Музеја Срба у Хрватској. Тешко је данас рећи да ли такво изостављање трагова означава вјеру у будућност или муку преживљавања.

Успркос томе, двије архивске кутије фотографија, које је Светозар Зеџ, приликом предаје у државни архив, пажљиво разврстао у коверте, причају истинску историју “Просвјете” од 1944. до 1971. године. Повремено је нанос боје гушћи, нарочито првих година кад је било самосвијести и самоувјерености, повремено наилазимо на својеврсну слијепу пјегу, али цјелина ипак израња пред пажљивим посматрачем.

На жалост, немамо фотографију самог оснивачког акта из глинске Касине и преостаје нам као једино упечатљиво свједочанство тог времена, снимак Српског пјевачког друштва “Обилић” на рушевинама глинске православне цркве приликом освећења њиховог барјака, неких мјесец дана раније. То освећење на рушевинама окрвављене Пресвете Богородице, а у партизанским униформама пуно је симболике и темељних протурјечја која ће обиљежити настанак и трајање и “Обилића” и “Просвјете”.

Прави живот Друштва је започео доласком у Загреб и преузимањем остатака некретнина и имовине предратних српских институција које је “Просвјета” својим радом требала замијенити; Добротворне задруге Српкиња (Прерадовићева 21), Савеза српских земљорадничких задруга (Бериславићева 10), Привредника, Српске штампарије... Након тога, све је било уско везано уз политику и уз развој кризе у хрватско-српским односима. Два су кратка периода интензивног живота Српског културног друштва “Просвјета”. Први, поратни, изворни – источни, којег је предводила српска партизанска војно-политичка

елита, који је њеним припадницима припомагао у политичком сазријевању, и на крају, сам врх одвео на Голи оток. И као Србе и као заступнике партизанског револуционарног чистунства (Жигић, Бркић, Опачић, Рапајић). Резултати у раду су им били озбиљни, иако обиљежени идеологијом, а крај је дошао кад су почели ревидирати своју легитимацијску основу. Данас би могли рећи да су баш они први исцрпили модел којег су стварали.

Слиједио је након тога дуги период јавног вегетирања, мукотрпног одржавања часописа, више као листа за школску дјецу и породицу, него као националног гласила. Али кроз часопис, кроз акције малобројних активних пододбора, издавачког подузећа и књижаре, нит континуитета је очувана. Највећи губитак из тог периода је потпуни престанак рада или нестанак са јавне сцене неких полусамосталних институција; Главни одбор је ликвидирао библиотеку, Музеј Срба је полако губио самосталност па је на крају и угашен, штампарија је изгубљена низом присиљених дневно-политичких одлука, одустало се од стварања посебног, самосталног архива... СПД “Обилић” је растворен већ 1948., обједињавањем са једним хрватским пјевачким друштвом, под називом “Братство и јединство”. Нарочито приликом ликвидације библиотеке, руководство су мучиле бројне недоумице и бриге, али тада почетком 50-их година прошлог вијека, нису се имали ни на кога ни на што ослонити.

Отварање друштвених процеса у другој половини 60-их година у Југославији, готово аутоматски је довело “Просвјету” на узак простор обране заједништва и његових вриједности у међунационалном смислу, и заштите националних интереса на досегнутом нивоу национално интеграцијског процеса. Људи који су је тада водили и који су се окупљали око Бериславићеве 10, покушавали су, трагом оснивача, обранити и њен револуционарно-партизански и њен национални легитимитет. Резултат је и тада, као и увијек, био у складу са односом снага и мјестом Загреба и Београда на важећој свјетској политичкој пијаци. Па ипак, њихове тадашње углавном дефанзивно формулисане тежње, њихови јавно изнесени планови рада у издаваштву, у школству, медијској

заступљености, у научном раду, остали су као нереализована обавеза за будуће генерације. Након обнове рада 1993. године, у новим околностима остварено је много од онога чему су тежили; Никица Рапајић, Милан Зјалић, Душан Старевић, Светозар Зеџ, Станко Кораћ, Владимир Ивковић, Момчило Косовић, Миле Јока, Лука Марић, Федор Моачанин, Милан Радека и бројни млади сарадници.

Оно што нашем данашњем задовољству урађеним даје ноту горчине, то су догађаји из прве половине 90-их година и нарочито они из августа 1995. године. Догађаји који су поред осталих катастрофалних посљедица резултирали и лажном историјом хрватског 20. стољећа. Хисторијом која пажљиво заобилази присуство у њој народа који је почетком тог стољећа чинио добру четвртину становништва Хрватске и Славоније, да би сто година касније био на путу физичког нестајања. То можда другима није тако важно као нама, али од једне чињенице нико не може побјећи; само је пуна истина љековита и будућносна. И то је данас важан дио мисије овог Друштва.

Овом скромном изложбом, са много заборављених лица и догађаја, исказујемо своју вјерност оснивачима; и она, и сав наш рад својеврсни су партизански покрет против хегемонистичких снага и чињеница савременог свијета.

	Чедомир Вишњић
	
Слика и огледало: Српско културно друштво “Просвјета” 1944 — 1980.	

Приређивач изложбе: Чедомир Вишњић
Стручни сурадник и документарист: Љиљана Вукашиновић
Дизајн паноа: Рута
Поријекло архивске грађе и фотографија: - Хрватски државни архив у Загребу (ф. 640 СКД “Просвјета”) - Музејска документација Хрватског повијесног музеја - Архив СКД “Просвјета”
Посебна захвала на посудби приватних архива и фотографија појединцима и породицама: Славену Луштици, Недјељку Вукадиновићу, Милијани Ножинић, породици Зеџ, породици Десница, породици Жигић